

KOLLÉGIUMTÖRTÉNET-KUTATÁSI PROBLÉMÁK

Az utóbbi években értékes kollégiumtörténeti tanulmányok, kiadványok jelentek meg. Kódöböcz József tanulmányaira, Bajkó Mátyás könyvére gondolok; azután az új sárospataki és pápai kollégiumtörténetre, valamint Jakó Zsigmond nagyenyedi kötetére. Ezeket megelőzően, régebben is sokan foglalkoztak a hazai kollégiumok történetével, aránylag nagy irodalma keletkezett az elmúlt mintegy száz esztendőben e témának.

Érdeemes e régebbi művekben felbukkanó kutatási problémákról beszélni, ez hasznos lehet a jelenleg folyó kollégiumtörténeti kutatások számára.

1. Az egyik legnagyobb probléma: nincsenek modern, tudományos igényvel megírt, pontosabban: *neveléstudományi szempontból tudományos igényű* kollégium-monográfiáink.

Hiányzik a történelmi Magyarország nagy, közepes nagyságú és kisebb kollégiumainak korszerű történeti feldolgozása. Rendelkezésünkre állnak a régebbi – főként az ún. millenáris – kollégiumtörténetek. De túl kellene lépni e régi művek egyik legfőbb hibáján: szinte mindegyik kötet szerzője a többi protestáns kollégium *ellenében* igyekezett saját kollégiumának különleges – vagy különlegesnek vélt – teljesítményeit felmutatni, jóllehet e kollégiumok életében sokkal több volt az azonos vagy a hasonló vonás, mint az eltérő, a különleges sajátosság. A kollégium mint *intézménymodell* – ennek alapos feltárása nélkül ma már aligha lehet komoly kollégium-monográfiát írni.

2. Kollégiumaink *összehasonlító* történetét kellene megírni, mert súlyos aránytévesztéshez vezetne, ha csakis Sárospatak, Debrecen és Pápa képviselné e századok protestáns kollégiumait, hiszen Nagykőrös, Kecskemét, Miskolc, Máramarossziget, Szikszó – hogy csak néhányat említsek – ugyancsak fontos szerepet töltött be ebben a kollégiumi hálózatban. Az összehasonlító módszer segítségével valós, objektív történeti kép lenne felvázolható.

3. A millenáris kollégium-monográfiákból s a felszabadulás előtti feldolgozásokból sok mindent megtudunk a kollégiumokról, de főként azok *külső* eseménytörténetét. A neveléstörténeti kutatót azonban elsődlegesen ezeknek az intézményeknek a *pedagógiai munkája* érdekli, hiszen eme intézmények létezésének mégiscsak ez volt az alapvető célja és indoka.

Sajnos, de így van: nem tudjuk teljes részletességgel, teljes alaposítással, de főként tudományos hitelességgel, hogy mi volt e kollégiumok pontos tananyaga (túl az általános tantárgycímzavakon), mi volt az egyes osztályok részletes tanterve az egyes korszakokban, mi volt az oktatott tankönyvek részletes tartalma (túl a címeken), melyek voltak az alkalmazott módszerek stb., vagyis amit a neveléstudomány átfogóan így nevez: *a nevelés (benne az oktatás) cél- és eszközzrendszere*.

Furcsa és szinte hihetetlen tény: nincsenek kiadva máig sem a nagyobb és kisebb kollégiumok iskolatörvényei, tananyagrendjei, s többi alapvető dokumentumai. Ha Békefi Remig 1899-ben nem adja ki a sárospataki 1621-i törvényeket, talán még ma sem lennének nyomtatásban olvashatók. Az összehasonlító kollégiumtörténet halaszthatatlan és nélkülözhetetlen feltétele ezek összegyűjtése és kritikai elemzéssel kísért kiadása.

Egy jó értelemben vett pozitívizmust hiányolok: pozitív adatok sokaságának feltárása szükséges, pontos kronológia, részletes adattár, tanterv- és tankönyvkutatás, forrásközlés – mindez szükséges, hogy biztos alapokon álljanak elemzéseink, következtetéseink. A konkrét adatok objektív elemzése nélküli filozófálgatás vagy fantáziajáték – nem kétséges – semmit sem ér.

Ezzel kapcsolatos: össze kellene állítani a kollégiumok teljes annotált bibliográfiáját, azzal a céllal, hogy a mai kutató el tudjon igazodni az eddig írt rengeteg cikk, tanulmány, évfordulós megemlékezés és könyv sokaságában, illetőleg hogy ne kelljen minden kutatónak külön-külön újra meg újra megküzdeni a délibábos elképzelések és a tudományos értékű közlemények szétválasztásának nehéz munkájával.

4. Meggyőződésem, hogy a kollégiumtörténetekben a fejlődést elsődlegesen a pedagógiai tartalom alakulásán lehet lemérni, nem pedig más, másodlagos jelenségek alapján (például ilyen másodlagos jelenség, hogy ott híres vagy kevésbé híres tanárok oktattak; hogy később a növendékek közül valaki híres ember lett-e a kollégiumi tanulmányok következtében vagy éppen annak ellenére; hogy mai vezető politikusaink közül valamelyik valamikor járt-e oda stb.).

Ha a kollégiumok fejlődésének alapvető kritériuma a pedagógiai tartalom alakulása, akkor nyilvánvaló: a kollégiumtörténetekben ennek kell a központi anyagnak lennie, de nem esetlegesen, nem széttördeelve, hanem folyamatként ábrázolva. Tehát egy-egy tananyag hogyan alakult-formálódott különféle hatások alapján az egyes századokban; egy-egy módszer alkalmazása hogyan kezdődött, hogyan terjedt szét, majd hogyan adta át helyét az újnak.

Ami a fejlődés-ábrázolást illeti: a kollégiumtörténeti témájú cikkekben még ma is fel-felbukkan az 50-es évek sematikus-dogmatikus „haladás”-felfogása. Ha a fejlődés alapvető kritériuma a pedagógiai tartalom fejlődése, akkor nyilván a finomabb pedagógiai differenciálás irányába kell haladnunk, messze távolodva a sematikus Bécs-ellenességtől, a feketén-fehéren ábrázolt kuruc–labanc képlettől, a minden negatívum okául felfestett Habsburg-fantomtól.

5. A legtöbb eddigi kollégiumtörténetben elsikkadt a következő fontos szempont: kapcsolat a korabeli hazai iskolaiüggyel. Ha ugyanis a kollégiumok fejlődését a pedagógiai tartalom fejlődésében látjuk, akkor az egyes kollégiumok történetét nyilván el kell helyeznünk nemcsak a többi kollégium között, hanem a teljes hazai közoktatási intézményrendszer egészében. Jelentőségük, szerepük, súlyuk csakis ily módon ábrázolható; légüres térben, kitekintés, illetőleg beleágyazás nélkül aligha.

6. Néhány alapvető kollégiumtörténeti fogalmat is tisztázni kellene, ugyancsak kellő tárgyilagossággal.

Számos alapfogalom ugyanis a mai szóhasználatban más tartalommal szerepel, mint az 1848 előtti századok kollégiumaiban, s emiatt a mai olvasó – nemritkán a szakember is – e mai tartalmat vetíti vissza a régi századok iskoláiba. Ezt az anakronisztikus értelmezést a népszerűsítő irodalom, valamint a jubileumi publicisztika nyomatóközlő és felszíneseítő hatásai még tovább erősítik.

Ilyen „alap-szakkifejezés” a kollégiumi *coetus* fogalma, amely nem azonos a mai *közösség* fogalmával, úgy, ahogyan a „közösség” fogalmát a köznyelv mindig használta, illetve a neveléstudomány mindig is interpretálta. A régi „*coetus*” nem volt a mai értelem-

ben vett „iskolai közösség”, nemcsak azért, mert a kollégiumi növendékeknek csak kisebb része tartozott a coetusba; de azért is, mert a „coetus”-ban nem nyílt lehetőség egyéni gondolat, egyéni szándék kinyilvánítására, egyéni cselekvésre a coetus életét, annak alakítását illetően.

Ennek alapvető oka – úgy vélem – a következő: a kollégium mikrotársadalma és e mikrotársadalom élete pontos és hű mása volt a kollégiumot körülvevő feudális makrotársadalomnak, a feudális társadalom életének.

Újra át kellene gondolniuk a szakembereknek a kollégiumi *önkormányzat* fogalmát is, amelyet a nagydiák-tisztviselők testesítettek volna meg. Ma még ugyanis az sem tisztázott a szakirodalomban teljes tudományos hitelességgel, hogy az egyes kollégiumtörténeti korszakokban *ténylegesen* milyen diáktisztviselők funkcionáltak, s hogy megnevezésük mögött *pontosan* milyen tevékenység, kötelezettség rejtett az egyes időszakokban.

(Csak zárójelben: a kollégiumtörténeti szakirodalomban – még inkább a publicisztikában – igen sok a regényes, költői, romantikus elem, vagyis *nem* a történettudomány eszközeivel megközelített tény, főként e diáktisztviselőket illetően.

Egyes szerzők, régebbi és mai visszaemlékezők lelkesültsége, az Alma Mater iránti – emberileg érthető és igen rokonszenves – érzelmi kötődésük, saját ifjúkorukat természetes módon megszépítő emlékezetük gyakran eredményez igen felemelő ünnepi képet – de valljuk meg őszintén: *megszépitett*, lakkozott, idealizált rózsaszínű képet – az egykori kollégisták és tanáraik életéről.

S az sem ritka, hogy mai, helyesnek és modernnek elismert és vallott pedagógiai elveinket, eljárás-módjainkat *erőszakkal* vetítik bele egyes szerzők és emlékezők az elmúlt századok és évtizedek kollégiumainak életébe.)

Visszatérve az önkormányzatra: az elmúlt évszázadokban a coetus életét is, a diáktisztviselők tevékenységét is a legaprólékosabban megszabta a kollégiumi *törvény*, a rendelkezések sokasága, s az írott szabályoknál is sokkal keményebben és meghatározóbban: *a hagyomány*. A diáktisztviselők egy szigorú rendben működő szervezetbe-gépezetbe álltak be, minden korábbi és meglevő kötelező előírás végrehajtására.

A diáktisztviselők ugyanis nem diaktársaikak képviselték, hanem a törvényt. Egyéni elképzeléseik, egyéni terveik, javaslataik nem lehettek a coetus életének alakítására – esetleg valamiféle kisebb megváltoztatására – vonatkozóan. Nem vezetők voltak, hanem törvény-betartatók, törvény-beteljesítők. Vajon önkormányzat volt ez, az „önkormányzat” szó mai és mindenkori jelentésében?

Ugyanezt a kérdést tehetjük fel a coetus és a diáktisztviselők kapcsán gyakran emlegetett és meglevőnek vélt egykori kollégiumi „*demokratizmus*”-ról is, a kollégium belső életének állítólagos demokratizmusáról.

És itt van még egy ugyancsak újragondolandó és újramegvizsgálendő alapvető kollégiumtörténeti fogalom: *a partikula*. Ez is sokkal differenciáltabb feltárást kíván általában is, az egyes partikuláris iskolákkal kapcsolatosan is.

(Ide kívánkozik egy újabb jegyzet: a kollégiumokkal foglalkozó munkákban – akárcsak a többi neveléstörténeti tanulmányban – igen sok *a régi szerzőktől kritikátlanul átvett*, újra végig nem gondolt, az eredeti forrást újra meg nem néző, újra nem értékelő megállapítás. Sőt, egyes ilyen átvett vélemények útját tanulmányról tanulmányra is végig lehet kísérni.)

7. Fontos tisztázandó probléma kollégiumaink *keletkezéstörténete*, kapcsolatuk azzal a korábbi intézménnyel, amelynek életét folytatták, hogy a folyamatosságot hézagtalanul

be tudjuk mutatni. Kollégiumaink ugyanis nem a „semiből” keletkeztek: évszázados középkori hagyományokat vittek tovább, bennük a korábban is meglévő iskolák élete folytatódott, protestáns szellemű vezetés alatt.

E téren új problémaérzékenységet, a kérdések tisztázására való új igényt jelez például az a figyelemreméltó tény, hogy a sárospataki kollégium – Perényi Péter által történt állítólagos 1531-i – alapításával kapcsolatosan a neves történész, *Szücs Jenő* is átvizsgálta a Zoványi Jenő, Marton János és a magam 1972-i munkájában elemzett erre vonatkozó dokumentumokat, ugyancsak azt állapítva meg, hogy az 1531-i „alapítási” évszám minden alapot nélkülöző fikció. Ugyanakkor azonban nem véve tudomást a számos analógiával valószínűsíthető „átfejlődési” feltételezésről (ti. hogy a helyi plébániai iskola fejlődött át protestáns szellemű iskolává) újabb, későbbi időre tett „alapítás” hipotézisébe bonyolódik. (*Szücs Jenő*: Sárospatak reformációjának kezdetei. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. II. 1981. Bp. 1982. 7–56.)

De ugyanígy tisztázandó az is: meddig tart kollégiumaink – *mint kollégiumok* – története, meddig élt ez a – sajátos tartalmú és sajátos szerkezetű – iskolamodell?

A válasz egyszerű: 1849-ig, mert az Entwurf megszüntette (nem valami bécsi Habsburg-acskarkodásból, hanem – szerintem – teljes joggal) a már elavult szerkezetű, avitt tartalmú kollégiumokat mint oktatási-nevelési intézménytípusokat. 1849 után egy új, a korábbtól eltérő iskola-modell érvényesült a hazai közoktatásügyben. (A kollégium mint kifejezés azonban tovább élt, de 1849 után már teljesen más tartalommal, mint 1849 előtt.)

Ettől kezdve a *kollégiumok jogutódai* képviselik a folytonosságot, egészen máig. Fontos teendő e jogutód-intézmények máha torkolló történetének feltárása is.

(De nem úgy, ahogyan az új pápai kollégiumtörténet szerzői teszik. Kötetükben igen részletes dualizmus kori történet után a Tanácsköztársaság és a felszabadulás közötti iskolatörténet csupán néhány lap terjedelmű. Tárgyilag, szépítés nélküli, nem egyoldalú megközelítés volna szükséges a két világháború közötti időszak bemutatásában is, nem leplezve a kétségtelen tény, hogy református kollégiumaink a két világháború közötti rezsimek – sokféle ok miatt – kedvelt és bőven támogatott intézményei voltak.)

E téren elsősorban nem is a politikai oldal a lényeges. A két világháború közötti időszak a hazai iskolatörténetben nem csupán Horthyt és kormányait jelentette, hanem *igen jelentős pedagógiai korszerűsítő törekvések* kezdetét: a polgári reformpedagógia különböző irányai, a „cselekvés iskolája”, a munkáltató módszer, a gyermekpszichológia megerősödése, az „Éneklő Ifjúság”-mozgalom stb. Ezek feltárása az egyes kollégiumok konkrét életében – elengedhetetlen.

8. Végül még egy probléma a sok közül.

A kollégiumok növendékeit tekintve eddig főként a kollégiumok *felsőbb tagozatain* tanulmányokat végző és befejező növendékekre irányult a legerőteljesebb kutatói figyelem. Örvendetes, hogy az utóbbi évtizedben meggyarapodott az ilyen, *történeti-szociológiai* jellegű tanulmányok száma. Ez a figyelem érthető, mivel elsősorban az ezeken a felsőbb tagozatokon folyó oktató-nevelő munka hat a társadalmi rétegződés alakulására, az értelmiségi réteg fejlődésére.

Fontos ez még akkor is, ha a kollégiumi növendékeknek ez a harmada – mert hiszen a kollégiumi növendékseregnek csak kisebb része jutott el a teológiai tanulmányok végéig – kissé homályba borítja, illetőleg elfeledteti a kollégiumi növendékek *másik kétharmadának* sorsát, ezek tanulmányainak ugyancsak fontos társadalmi vonatkozásait.

Vajon milyen társadalmi funkciója volt ezek és tízezrek tanulásának a kollégium humanitás-osztályaiban, grammatikai tagozatán, illetőleg az elemi ismereteket oktató részlegében? Mi a társadalmi jelentősége azok tanulmányainak, akik csak néhány évet töltöttek a kollégium falai között, és – ugyan sohasem kerültek a tógás-diákok közé – de olvasni, írni, a világban gyakorlati módon tájékozódni nagyon jól megtanultak?

Annál is inkább fontos lenne ennek alapos vizsgálata, mert a mai átlagolvasók legtöbbször a kollégiumok *végzett* diákjain méri le kizárólagosan a bennük folyó képzés eredményességét (ahogyan ma egy gimnáziumot tekintve az érettségizők száma és produkciójuk minősége jelzi a teljes négy éves középiskolai képzés színvonalát.).

Jól tudjuk azonban, hogy a régi kollégiumok egyes tagozatainak viszonylag *önálló* *képzési funkciójuk* volt. Egy-egy tagozat viszonylag zárt, bizonyos szempontból befejezett művelődési anyagot nyújtott a növendékeknek; egy-egy tagozat végén kimaradni nem „kibukást”, nem „lemorzsolódást” jelentett.

Érdeemes lenne – így lenne teljes a kép – ezeknek a kollégiumi növendékeknek a sorsát is nyomon követni a társadalomban, hiszen nyilvánvaló: a kollégiumokból való kiáramlásuk társadalom-fejlődési szempontból éppen olyan fontos – hacsak nem fontosabb –, mint a teológus-tógásoké vagy a világi nemesifjaké. Érdeemes lenne ennek feltárási lehetőségeit és vizsgálati módszereit is kimunkálni.

*

Hazai kollégiumaink küzdelmes története, gazdag múltja a hazai iskolaügy történetével foglalkozókat *a tudományos módszerekkel feltárt tények* tiszteletére ösztönzi. Mert nyilvánvaló, hogy a tudományos módszer melletti elkötelezettséggel nagyon jól megfér a múlt értékeihez való mélyeséges ragaszkodás, a helyi hagyományokhoz való erős kötődés, az egykori értékek mába transzponálásának őszinte szándéka.

Nyilvánvaló: a tudományossággal nagyon jól megfér az a kutatói igény, hogy kortársainkat, főként fiatalabb kortársainkat is járja át a múlt, őket is alakítsák-formálják – azaz neveljék – elődeink tevékeny műveltségszerzetetének élő és ható emlékei.

SZOBOSZLAY MIKLÓS

TANULMÁNYOK A CSEHSZLOVÁK PEDAGOGIKA 1982/83. ÉVFOLYAMÁRÓL

A Pedagógia, a Csehszlovák Tudományos Akadémia (ČSAV) Jan Amos Komenskýről elnevezett, Prágában működő Pedagógiai Intézetének folyóirata. Az 1982. évfolyamról részletes beszámolót írtam a Pedagógiai Szemle 1983. évi 4. számában. A Magyar Pedagógiában három olyan fontos tanulmányt ismertetek behatóan, amelyekkel a Pedagógiai Szemleben vagy egyáltalában nem (az első és a harmadik), vagy csak röviden (második) foglalkoztam, s amelyek – úgy gondolom – nevelési-oktatási rendszerünk korszerűsítésének idején különös érdeklődésre számíthatnak.

A pedagógiai tudomány feladatai a munkásifjúság nevelésében a Csehszlovák Kommunista Párt XVI. kongresszusa után (Václav Císař, 1. szám) című vezércikk szerint a munkáspályára való felkészítés minden eleme az utóbbi években jelentős változásokon ment át. Az iskolareform program-dokumentuma, *A csehszlovák nevelési-oktatási rendszer*